

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3

<https://doi.org/10.15407/ugz2017.01.048>**Г.П. Підгрушний***Інститут географії Національної академії наук України, Київ*

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОЛЮСІВ ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЇЇ ПЕРЕХОДУ ДО МОДЕЛІ ПОЛІЦЕНТРИЧНОГО ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ¹

Стаття присвячена проблемам вдосконалення просторової організації господарства і розселення України на основі формування збалансованої багаторівневої системи полюсів соціально-економічного зростання. Установлено, що така система забезпечує перехід країни до моделі поліцентричного просторового розвитку, яка є пріоритетною в умовах сучасних глобальних трендів. Розроблено та апробовано методику дослідження центрів соціально-економічної активності та їх групування за рівнем розвитку та можливостями трансформації в полюси зростання. В основі цієї методики лежить ранговий аналіз індикативних показників розвитку центрів соціально-економічної активності. Визначено рівень сформованості системи полюсів зростання в Україні. Встановлено значимість цієї системи для ефективної реалізації адміністративно-територіальної реформи в державі. Запропоновано систему заходів, спрямованих на забезпечення трансформації центрів соціально-економічної активності в полюси зростання.

Ключові слова: полюси зростання; центри соціально-економічної активності; адміністративно-територіальна реформа; регіональний розвиток.

G.P. Pidgrushnyi*Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv*

FORMATION OF GROWTH POLES SYSTEM IN UKRAINE AS A PRECONDITION TO ITS TRANSITION TO THE MODEL OF POLY-CENTRIC SPATIAL DEVELOPMENT

The article is devoted to the issues of improvement of spatial organization of economy and settlements in Ukraine on the basis of formation of a balanced multilevel system of socioeconomic growth poles. It has been found out that such system provides the transition to the model of poly-centric spatial development which is of high priority due to modern global trends. The methodology of research of centers of socioeconomic activity as well as their division by development level and possibilities to transform into growth poles has been developed and approved. The methodology is based on the ranking analysis of indicators of socioeconomic centers development. The level of growth poles system formation in Ukraine has been defined. The significance of this system in the context of effective implementation of administrative-territorial reformation in the country has been substantiated. The complex of steps to provide the transformation of centers of socioeconomic activity into growth poles has been offered.

Keywords: growth poles; centers of socioeconomic activity; administrative-territorial reformation; regional development.

Актуальність дослідження. Постановка проблеми

В основі становлення України як самостійної держави, її висхідного розвитку лежать імперативи децентралізації та формування інноваційної економіки. Жодних альтернатив цьому не існує, оскільки вектор соціально-економічного розвитку країни та її регіонів визначається глобальними трендами світогосподарської системи.

Нині ця система перебуває в стані бифуркації, що проявляється в глобальній соціально-економічній та суспільно-політичній кризі. Однак, цей стан не є спонтанним і досить чітко вписується у циклічні закономірності стадійно-еволюційного розвитку суспільства, логіка яких інтерпретується

як природно-історичний процес, прояв прогресу та самоорганізації людства.

У нинішній ситуації має місце накладання низки соціально-економічних флуктуацій, зумовлених переходом провідних економік світу в фазу стагнації п'ятого та ініціації шостого інноваційних циклів і, відповідно, початком зміни технологічних укладів.

Ці зміни «пов'язані, з одного боку, з динамічно зростаючою самодостатністю системоутворюючих суб'єктів нової глобальної спільності, з іншого – мережевою структуризацією світової спільності... У результаті змінюється стратегічна спрямованість загального вектора глобальної еволюції – її домінантою стає процес децентралізації, утвердження пріоритетності горизонтальних взаємозалежностей, їх дестандартизація, небачене досі примноження форм і типів варіантності» [1].

Зважаючи на стрімке входження України в глобальний і передусім у європейський соціально-економічний простір, особливої гостроти та акту-

¹Статтю підготовлено за результатами науково-дослідної теми «Формування полюсів соціально-економічного зростання у контексті регіонального розвитку України», що виконувалась в Інституті географії НАН України в 2012 – 2016 рр.

альності набуває проблема інституційної адаптації держави до нових умов, впорядкування її просторового розвитку. Отже, постає проблема компліментарності організації соціально-економічного простору держави новим трендам глобального розвитку. Іншими словами, йдеться про те, щоб просторова організація господарства і розселення країни оптимально сприяла її ефективному, інноваційному розвитку на демократичних засадах. Досягнення цієї мети в сучасних умовах можливе лише на основі формування просторового базису децентралізації, нівелювання територіальних диспропорцій та розвитку мережевого суспільства.

Очевидно, що така модель просторової організації суспільства має ґрунтуватись на концепції формування збалансованої системи полюсів соціально-економічного розвитку [5]. Ця концепція має особливе значення для практики просторового планування, оскільки забезпечує теоретико-методологічне підґрунтя для прийняття проектних рішень щодо ключових проблем просторового розвитку – визначення перспективних центрів розвитку господарства регіонів, «фокусних точок» вкладання інвестицій, формування полюсів, осей та ареалів зростання, здатних забезпечити збалансований просторовий розвиток держави.

Такий розвиток забезпечується внаслідок формування збалансованої за ієрархічним принципом системи полюсів зростання, здатної стимулювати та підтримувати соціально-економічний розвиток територіальних таксонів усіх рівнів – від локального до загальнонаціонального.

За своєю суттю ідея оптимізації просторової організації суспільства на основі формування збалансованої системи полюсів соціально-економічного розвитку відповідає основним положенням концепції поліцентризму в територіальному розвитку, доповнює та поглиблює їх.

Термін *«поліцентричний просторовий розвиток»* вперше широко застосовано у «Керівних принципах сталого просторового розвитку Європейського континенту». Такий розвиток «передбачає існування плюралістичної системи подібних за розмірами міських агломерацій на різних рівнях територіальної ієрархії на відміну від ситуації, коли єдиний великий міський центр домінує на кожному рівні та навіть унеможливує існування проміжних рівнів» [4, с. 117]. Тим самим поліцентричність поселенської мережі забезпечує збалансованість територіального розвитку, нівелювання його диспропорцій.

Поліцентричність має забезпечувати збалансованість на усіх територіальних рівнях: на міжнародному – сприяти формуванню нових метрополісів, здатних знижувати ефект надмірної економічної поляризації в глобальних містах; на національному – сприяти створенню

збалансованої системи зростаючих міст, у якій не було б надмірного домінування лише єдиного столичного центру; на регіональному – підтримувати зростання середніх та малих міст, що в кінцевому результаті сприятиме розвитку сільської території.

Концепція поліцентризму та ідеї формування збалансованої системи полюсів соціально-економічного розвитку кореспондуються з основними завданнями державної регіональної політики, спрямованої на загальне зростання економічної активності, продуктивності праці та якості життя в регіонах держави, згладжування різких диспропорцій у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів, на прогресивні трансформації в структурі економіки, соціальної сфери та системи розселення країни.

Мета цієї наукової розробки – визначити рівень сформованості системи полюсів соціально-економічного зростання в Україні та її відповідність моделі поліцентричного просторового розвитку; розробити напрямки розвитку системи полюсів зростання з метою вдосконалення просторової організації господарства та розселення країни в контексті глобальних трендів суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу

Дослідження системи полюсів соціально-економічного зростання, особливостей її формування та збалансованості ґрунтується на аналізі параметрів розвитку центрів соціально-економічної активності країни, що перебувають в ієрархічній супідрядності. Доцільним при цьому є використання індикативних показників, що відображають найсуттєвіші сторони соціального та економічного розвитку окремих поселень країни.

Серед таких показників слід назвати динаміку чисельності населення, його міграційну та господарську активність, інвестиційну привабливість тощо. Саме ці показники прямо чи опосередковано відображають різні аспекти соціально-економічного розвитку поселень, його динамізм, наявність мультиплікативних ефектів, активність зовнішніх функцій тощо. Іншими словами, йдеться про можливість ідентифікувати окремі поселення як полюси соціально-економічного розвитку різного рівня сформованості.

Одним із основних індикативних показників при цьому слід вважати динаміку *ч и с е л ь н о с т і* населення в міських поселеннях країни. Цей показник відображає зміни демографічної ситуації, що визначаються динамікою умов та якості життя населення в центрах соціально-економічної активності. Поліпшення цих характеристик свідчить про позитивну динаміку розвитку центру, що набуває ознак полюсу соціально-економічного

зростання.

Проведений аналіз динаміки чисельності населення міських поселень засвідчив, що їх мережа в Україні нині є вкрай розбалансованою і перебуває в стані глибокої кризи [5]. За нашими дослідженнями із близько як 1320 міських поселень країни до категорії згасаючих та стагнуючих потрапляє 1163. В них проживає майже 55 % усього населення України.

Згасаючі та стагнуючі центри поширені повсюди по території країни, найбільша їх концентрація спостерігається на Донбасі. До їх числа відносяться переважно моно- та вузькоспеціалізовані на виробництвах першого та другого технологічних укладів нереструктуризовані промислові центри.

Значна концентрація згасаючих та стагнуючих центрів спостерігається також у депресивних сільськогосподарських ареалах, віддалених від регіональних та міжрегіональних центрів. Занепад сільськогосподарства та інфраструктури, а також пов'язана з ним депопуляція периферійних сільських територій зумовили згасання їхніх консолідуючих центрів.

До категорії зростаючих центрів, окремі з яких мають риси полюсів розвитку, відноситься 92 міських поселення, де проживає лише 9,1 % населення України. При цьому зростаючі центри розміщені по території країни вкрай нерівномірно. Основна їх кількість зосереджена в метрополісних ареалах навколо Києва, Харкова, Львова, інших великих міст та в рекреаційних зонах півдня країни.

З показниками динаміки чисельності населення міських поселень значною мірою корелюють показники його міграційної активності. Ці, досить лабільні показники чітко фіксують особливості динаміки соціально-економічного розвитку міст, відображаючи при цьому наявність у населених пунктах можливостей працевлаштування та самореалізації населення тощо. Наявність та розширення таких можливостей у міських поселеннях свідчить про набуття ними рис, притаманних полюсам розвитку.

Для аналізу нами було використано абсолютні та відносні (у розрахунку на 1 тис. жителів) середньорічні показники сальдо міграції за період 2010 – 2014 рр. Аналіз проведено за вибіркою, що складається із 570 міських поселень України – обласних та районних центрів, міст обласного підпорядкування та інших.

Було встановлено, що 310 із цих поселень (55 % від їх загальної чисельності) характеризуються від'ємним сальдо міграції. У зв'язку зі слабким розвитком своєї соціально-економічної бази більшість із цих міст залишаються непривабливими для життя людей, неспроможними реалізувати свої консолідуючі функції. До таких функцій ми відносимо здатність населеного пункту «утри-

мувати» та «закріплювати» населення на певній території, виступати її об'єднуючим соціально-економічним та культурним ядром.

До числа міських поселень з від'ємним сальдо міграції відносяться переважно селища міського типу та малі міста. Вони утворюють широку, практично суцільну смугу, що простягається від північних районів Волинської, Рівненської та Житомирської областей до узбережжя Азовського моря і Донбасу. Інший досить обширний ареал міських поселень з від'ємним сальдо міграції сформувався на депресивних територіях Чернігівської та Сумської областей.

Додатнім сальдо міграції характеризуються найбільші міста – міжрегіональні центри України – Київ, Харків, Одеса та міські поселення, що знаходяться в зонах їх інтенсивного впливу. Саме тут формуються метрополісні регіони, які мають найпривабливіші в країні умови для життя населення, його самореалізації. Досить високим додатнім сальдо міграції характеризуються також окремі міста Західної України – Львів, Чернівці, Івано-Франківськ, Луцьк, Мукачеве та інші.

Незначне додатне сальдо міграції мають міста Промислового Придніпров'я – Дніпро, Кам'янськ, Кременчук, Марганець, Вільнянськ та інші. Окремим ареалом до анексії Криму виділялися його приморські міста – Севастополь, Ялта, Алушта, Судак, Феодосія та інші, які також мали додатне сальдо міграції.

Серед головних індикативних показників, що дають можливість ідентифікувати полюси зростання в системі соціально-економічних центрів, слід назвати рівень їх господарської активності. Індекс господарської активності центру являє собою співвідношення кількості його суб'єктів господарювання, визначених за Єдиним державним реєстром підприємств та організацій у розрахунку на 1 тис. жителів до аналогічного середньодержавного показника.

Цей показник, відображаючи міру залученості населення в господарську діяльність, показує ступінь диференціації економічного розвитку різних центрів. При цьому високий рівень залучення населення до діяльності значної кількості суб'єктів господарювання є свідченням їх пропульсивності, наявності в центрах соціально-економічної активності мультиплікативних ефектів, а відтак і ознак полюсів зростання.

З усієї вибірки міських поселень лише 67 (близько 12 % загальної кількості) мають вищий від середньодержавного рівень господарської активності. Тобто відповідний індекс становить більше 1. Найвищий рівень господарської активності мають міжрегіональні центри країни – Київ, Дніпро, Одеса, Львів та окремі регіональні центри – Ужгород, Луцьк, Тернопіль, Івано-Франківськ,

Чернівці, Кропивницький, Запоріжжя, Полтава, Суми та інші.

Загалом слід констатувати, що господарська активність має яскраво виражений осередковий характер. Лише єдиний в країні ареал цієї активності формується в межах Київського метрополісного регіону. Вся ж інша територія поза межами цього регіону та окремих, переважно міжрегіональних та регіональних центрів, являє собою практично суцільну зону зниженої господарської активності.

Важливим індикатором, що засвідчує наявність в окремих центрах сприятливих умов для ведення бізнесу та примноження капіталу, є обсяги прямих іноземних інвестицій. Вкладений у господарські об'єкти акціонерний капітал іноземних інвесторів є одним із визначальних чинників розвитку центрів соціально-економічної активності країни, формування у них акселераційних та мультиплікативних ефектів. Достатні обсяги прямих іноземних інвестицій є важливою передумовою трансформації центрів у полюси соціально-економічного розвитку.

Для аналізу нами використано показники загальних обсягів прямих іноземних інвестицій та у розрахунку на 1 жителя центрів у доларах США. Найбільші обсяги прямих іноземних інвестицій зосереджені у міжрегіональних центрах – Києві, Дніпрі, Харкові, Львові, Одесі та великих промислових і транспортних центрах країни – Кривому Розі, Запоріжжі, Маріуполі, Горішніх Плавнях, Чорноморську, Сумах, Калусі та інших.

Із загальними обсягами прямих іноземних інвестицій тісно корелюють їх обсяги у розрахунку на 1 мешканця центрів. Середній по країні показник становить близько 1.3 тис. дол. США у розрахунку на одну людину. Лише у 76 центрах соціально-економічної активності (13 % від взятої для аналізу вибірки міст) цей показник є вищим від середнього по країні. Загалом слід констатувати, що територіальний розподіл прямих іноземних інвестицій в країні має дуже нерівномірний, осередковий характер.

На основі ранжування рядів індикативних показників для кожного із центрів була встановлена середня бальна оцінка. Її максимальне значення свідчить про наявність у центрі основних ознак полюсу соціально-економічного розвитку; мінімальне – про їх відсутність, а відтак і про недостатні можливості для перетворення центра на полюс розвитку. Така бальна оцінка та поєднаний аналіз індикативних показників забезпечили можливість здійснити групування центрів соціально-економічної активності за можливостями їх трансформації у полюси зростання.

Умовно були виділені такі їх групи:

1. Сформовані полюси соціально-економічного

розвитку;

2. Полюси розвитку, що формуються;

3. Центри соціально-економічної активності, що мають передумови для трансформації у полюси зростання;

4. Центри соціально-економічної активності з недостатніми можливостями для трансформації у полюси зростання.

Дослідження показало, що система полюсів соціально-економічного розвитку країни є розбалансованою і фактично несформованою; відсутній повноцінний «каркас» опорних центрів (полюсів чи ядер розвитку), який був би здатним забезпечувати, стимулювати та підтримувати територіально рівномірний, збалансований розвиток держави.

До числа більш-менш сформованих полюсів соціально-економічного розвитку можна віднести лише чотири міжрегіональні центри – Київ, Харків, Дніпро та Одесу. Львів, як міжрегіональний центр, являє собою полюс зростання, що активно формується. До початку подій на Сході України у 2014 р. до цієї групи відносився і Донецьк.

Ще два полюси розвитку України – Бровари та Бориспіль – знаходяться у межах Київського метрополісного регіону. Разом з іншими перспективними полюсами (Ірпінь, Обухів, Вишневе) вони формують поки що єдиний в країні регіон соціально-економічного зростання.

При цьому слід відзначити, що найдинамічнішим серед усіх полюсів розвитку є Київ. Підтвердженням є динаміка виробництва ВВП в міжрегіональних центрах України [6, с. 102 – 118].

Проблема формування системи полюсів зростання набуває особливої актуальності у зв'язку з проведенням адміністративно-територіальної реформи в Україні. Згідно з Проектом Закону про адміністративно-територіальний устрій в Україні передбачається трирівнева модель цього устрою. Центральне місце в ній відводиться місцевим громадам. У свою чергу, об'єднані громади формують райони (повіти, департаменти), кількість яких у перспективі має значно скоротитися.

Існує декілька варіантів перспективного районування в Україні. Серед них найбільш обґрунтованими можна вважати моделі повітового устрою України [3] та районного поділу [2]. Зіставлення цих та інших моделей, зокрема системи планувальних районів, виділених у Схемах планування території областей України, розроблених Українським державним науково-дослідним інститутом проектування міст «ДІПРОМІСТО» ім. Ю.М. Білоконя дає підстави визначити 140 перспективних центрів, що мають забезпечити не лише ключову адміністративно-організуючу, а й соціально-економічну функцію. Тобто ці центри мають стати основою перспективного каркасу соціально-економічного розвитку території країни.

Таблиця 1. Типізація центрів соціально-економічної активності за ієрархічним рівнем та сформованістю як полюсів зростання в Україні

Рівень сформованості полюсів соціально-економічного розвитку	Ієрархічний рівень центрів в системі розселення країни			
	Міжрегіональні	Регіональні	Районні	Всього
Сформовані полюси соціально-економічного розвитку	4		3	7
Полюси, що формуються	2	7	8	17
Центри соціально-економічної активності, що мають передумови для трансформації у полюси зростання		12	40	52
Центри соціально-економічної активності із недостатніми можливостями для трансформації у полюси зростання		1	63	64
Всього	6	20	114	140

Все це зумовлює необхідність визначення рівня соціально-економічного розвитку центрів перспективних районів, їх активності у виконанні консолідуючих функцій, міри їх сформованості як полюсів зростання. Адже збалансований територіальний розвиток держави в ідеалі може бути досягнутим лише за умови, коли ці центри будуть трансформованими у полюси соціально-економічного розвитку, або, принаймні набудуть їх основних ознак.

Ситуація, яка склалася нині в країні, засвідчила, що із 140 перспективних центрів районів та регіонів лише 7 є сформованими полюсами соціально-економічного розвитку; 17 – полюсами, що активно формуються; 52 – центрами соціально-економічної активності, що мають передумови для трансформації у полюси зростання; 64 – центри соціально-економічної активності з недостатніми можливостями для трансформації у полюси зростання (рис. 1).

На основі поєднаного аналізу центрів за ієрархічним рівнем в системі розселення та рівнем сформованості як полюсів соціально-економічного розвитку виділено 9 їх типів. (табл. 1).

Як показав аналіз, регіональні центри здебільшого формуються як полюси зростання, або мають передумови для трансформації в них. Найнижчим рівнем сформованості полюсів зростання характеризуються районні центри: понад 55 % цих центрів не мають достатніх передумов та можливостей для трансформації у полюси соціально-економічного розвитку. Ще складніша ситуація склалася з перспективними центрами громад, більша частина яких являє собою депресивні поселення з деградованою містоформуючою базою.

Все це створює серйозні виклики та загрози щодо можливостей ефективної реалізації адмі-

ністративно-територіальної реформи в державі та зумовлює необхідність розроблення системи заходів, спрямованих на трансформацію центрів соціально-економічної активності у полюси зростання та формування їх ієрархізованої та збалансованої системи.

Як засвідчує світова практика, створення мережі полюсів соціально-економічного зростання є необхідною умовою й у вирішенні проблем регіонального розвитку. Створення цих полюсів пов'язано із стимулюванням окремих видів економічної діяльності, що характеризуються потужним мультиплікативним ефектом і поширюють імпульси розвитку на навколишню територію. В умовах становлення постіндустріального суспільства такими видами економічної діяльності є не лише промислові виробництва, а й галузі третинного та четвертинного секторів економіки, матеріальні та нематеріальні активи розвитку.

Отже, в основі формування полюсів розвитку лежить трансформація містоформуючої бази центрів соціально-економічної активності. Створення системи полюсів зростання, до складу якої можуть входити окремі осі, вузли та ареали, спрямовано на звуження депресивних ареалів в регіонах держави, підвищення рівня їх соціально-економічного розвитку.

Серед конкретних заходів, які мають забезпечити трансформацію центрів соціально-економічної активності в полюси зростання, передусім слід назвати такі:

1. Реіндустріалізація міст на новій технічній та технологічній основі, характерній для п'ятого та шостого технологічних укладів та постіндустріального етапу суспільного розвитку. Ключову роль при цьому мають відіграти індустріальні та технологічні парки.

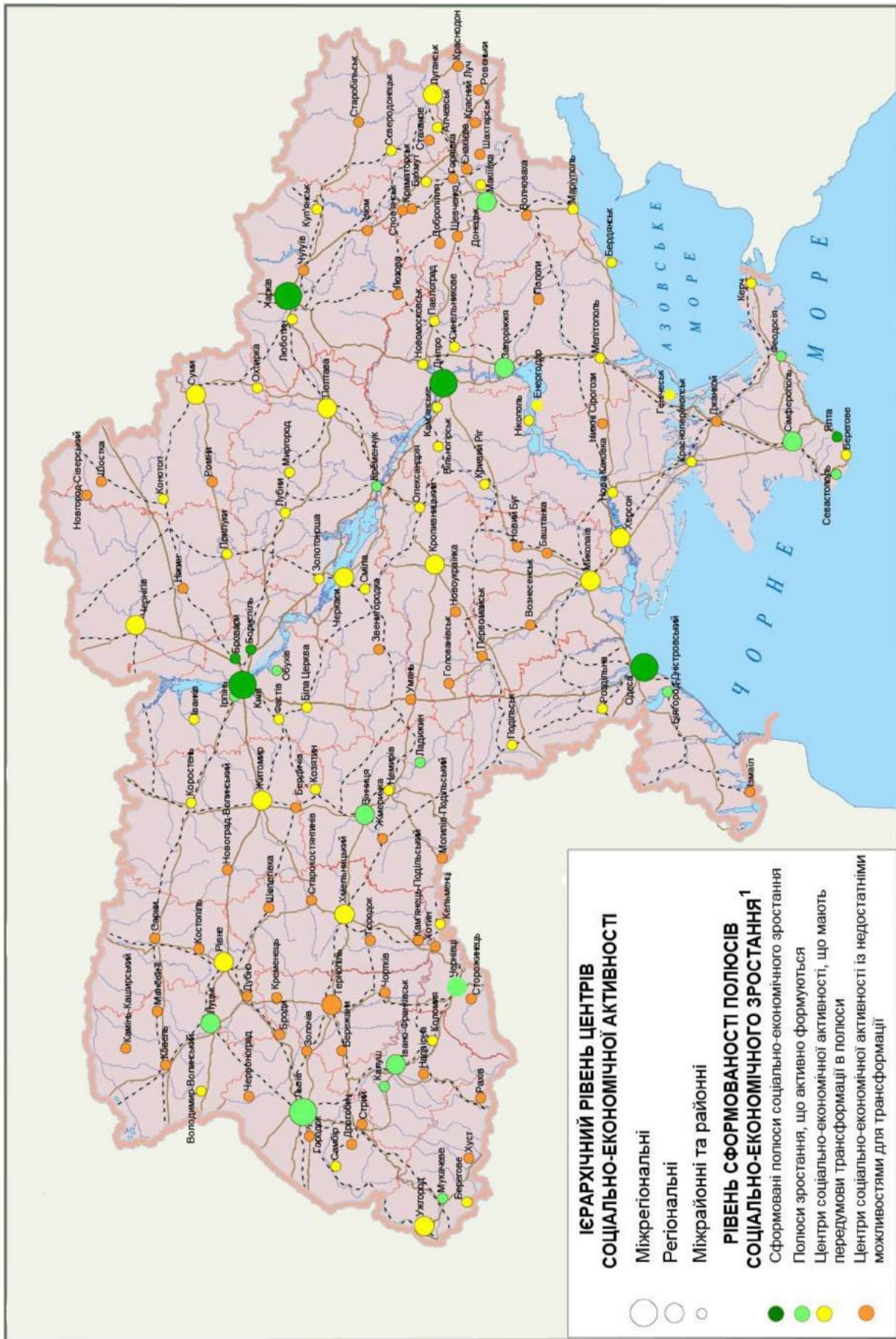

Рисунок 1. Україна. Центри соціально-економічної активності та полюси зростання, 2013 р.

¹Центри соціально-економічної активності на анексованій в 2014 р. території Криму та в окремих районах Донецької й Луганської областей нині втрачили передумови й можливості трансформування у полюси зростання.

2. Кластеризація економіки міст на основі комплексного використання наявних на території умов та ресурсів; йдеться насамперед про глибоку переробку місцевої сільськогосподарської, будівельної, лісової та іншої сировини. Важливе значення має також і створення локальних економічних кластерів легкої промисловості, металообробки тощо.

3. Розвиток у містах позаіндустріальних видів економічної діяльності, зокрема туризму та рекреації, логістики, виставкової діяльності, що характеризуються значним пропульсивним ефектом.

4. Широке використання в містах матеріальних (пам'ятки історії та культури, сакральні об'єкти тощо), а також нематеріальних (бренд території, креативна та ділова активність населення й інші) активів, спроможних створювати ефекти мультиплікатора.

Висновки

Проведене нами дослідження показало, що в країні відсутній повноцінний «каркас» опорних центрів (полюсів чи ядер розвитку), спроможних забезпечувати, стимулювати та підтримувати територіально рівномірний, збалансований розвиток держави. Система полюсів соціально-економічного розвитку країни є розбалансованою і несформованою.

До сформованих полюсів соціально-економічного розвитку можна віднести лише чотири міжрегіональні центри – Київ, Харків, Дніпро та Одесу. Ще два полюси розвитку України – Бровари та Бориспіль знаходяться у межах Київського метропо-

лісного регіону. Разом з іншими перспективними полюсами (Ірпінь, Обухів, Вишневе) вони формують поки що єдиний в країні регіон соціально-економічного зростання.

Регіональні центри здебільшого формуються як полюси зростання, або мають передумови для трансформації в них. Найнижчим рівнем сформованості полюсів зростання характеризуються районні центри.

Ситуація, що склалась з різних причин, створює серйозні виклики та загрози щодо можливостей ефективної реалізації адміністративно-територіальної реформи в державі та зумовлює необхідність розроблення системи обґрунтованих заходів, спрямованих на трансформацію центрів соціально-економічної активності у полюси зростання та формування їх збалансованої системи.

Наукова новизна роботи полягає у визначенні передумов та особливостей формування системи полюсів соціально-економічного зростання за сучасних умов господарського розвитку України та глобальних трендів суспільного розвитку; здійсненні типізації існуючих та перспективних полюсів зростання за ієрархічним рівнем, функціональним типом та особливостями впливу на регіональний розвиток; виявленні можливостей формування ієрархічної системи полюсів зростання в країні; розробленні напрямів трансформації центрів соціально-економічної активності у полюси зростання в контексті завдань переходу держави на модель поліцентричного просторового розвитку.

References [Література]

1. Halchynskiy A. (2017). Global prospect is the not multipolar, apolar world. *Dzerkalo tyzhnia*. February, 3. [In Ukrainian]. [Гальчинський А. Глобальна перспектива – не багатопольярний, апольярний світ // Дзеркало тижня. – 3 лютого 2017.]
2. Pidgrushnyi G.P. (2013). A value of poles of socio-economic development is in perfection of territorial organization of society. *Ukrainian geographical journal*, 4, 40 – 48. [In Ukrainian]. [Підгрушній Г.П. Значення полюсів соціально-економічного розвитку у вдосконаленні територіальної організації суспільства // Укр. геогр. журн. – 2013. – №4. – С. 40 – 48.]
3. Kuibida V.S., Nehoda V.A., Tolkovanov V.V. (2009). *Regional development and spatial planning of territory: experience of Ukrainian and other states-councillors of Europe: collection of normatively-legal acts and scientifically-analytical materials on questions regional development and spatial planning*. Kyiv.: Kramar. [In Ukrainian]. [Куйбіда В.С., Негода В.А., Толкованов В.В. Регіональний розвиток та просторове планування території: досвід України та інших держав-членів Ради Європи: збірник нормативно-правових актів і науково-аналітичних матеріалів з питань регіонального розвитку та просторового планування. – К.: Вид-во «Крамар», 2009. – 170 с.]
4. Podgrushnyi G.P. (2015). Postindustrial transformations in the economy of cities of Ukrainian. *Function of cities and their influence on space: monograph*. Kyiv: Pheniks, 102 – 118. [In Ukrainian]. [Подгрушній Г.П. Постіндустріальні трансформації в економіці більших городів України / Функції городів и их влияние на пространство: монографія. – К.: Феникс, 2015. – С.102 – 118.]
5. Koliushko I. *Povitova Ukraine*. <http://zbruc.eu/node/36383/>. [In Ukrainian]. [Коліушко І. Повітова Україна. <http://zbruc.eu/node/36383/>]
6. Hanushchak Iu. (2012). *Territorial organization of power: State and directions of changes*. Kyiv. Lehal status. [In Ukrainian]. [Ганущак Ю. Територіальна організація влади. Стан і напрямки змін. – К.: Легальний статус, 2012. – 348 с.]